Eduskunnan sosiaali- ja terveysvaliokunta 4.3.2022

Valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittinen selonteko (VNS 10/2021 vp)

Asiantuntijalausunto

Ulkoasiainneuvos Rauno Merisaari, ulkoministeriö

Ulkoministeriö on toiminut valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittisen selonteon valmistelusta vastaavana ministeriönä. Tämä lausunto esittelee ensinnäkin valtioneuvoston ihmisoikeusselonteon kokonaisuutta ja toiseksi keskittyy kansainväliseen toimintaan ja ulkopolitiikan näkökulmaan valiokunnan käsittelemissä asiakokonaisuuksissa.

Selonteon lähtökohdista

Ihmisoikeuspoliittinen selonteko on merkittävin Suomen kansainvälistä ihmisoikeuspolitiikkaa ohjaava asiakirja. Selonteko on kiinteässä yhteydessä syksyllä 2021 hyväksyttyyn valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmaan ja yhdessä nämä ohjaavat valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeustoimintaa kansallisella, EU- ja kansainvälisellä tasolla. Selonteko on poliittinen linjaus, eikä se pyri olemaan kattava kuvaus ihmisoikeustilanteesta tai -toiminnasta Suomessa tai muissa valtioissa. Selonteon teemojen ja tavoitteiden toimeenpano on usean eri ministeriön toimivastuulla.

Selonteossa perus- ja ihmisoikeuskysymyksiä käsitellään rinnakkain ja toisiaan täydentäen kansainvälisellä, EU- sekä kansainvälisellä tasolla. Johdonmukaisuus lisää Suomen uskottavuutta kansainvälisenä toimijana sekä auttaa tunnistamaan kansallisia kehittämistarpeita. Selonteko tuo esiin keskeisiä kansallisia perus- ja ihmisoikeuskysymyksiä, joita kansainväliset ja eurooppalaiset ihmisoikeussopimusten valvontaelimet sekä asiantuntijat ovat nostaneet toistuvasti esiin.

Selonteon näkökulma on pääosin kansainvälinen ja merkittävä osa selonteon sisällöstä koskee kansainvälisiä ihmisoikeuksia sekä Suomen kansainvälistä ihmisoikeustoimintaa. Valinta on tehty siksi, että näin selonteko täydentää parhaiten valtioneuvoston useiden muiden selontekojen ja linjausten sisältöä. Jälkimäisissä perus- ja ihmisoikeuksien kansallista toimeenpanoa käsitellään painotetummin ja yksityiskohtaisemmin. Ihmisoikeusselonteko viittaa niissä oleviin linjauksiin.

Suomi puolustaa ihmisoikeuksien kuulumista kaikille (*universaalisuus*) sekä sopimusjärjestelmän sitovuutta, johdonmukaista toimeenpanoa ja tehokasta valvontaa. Yhdenvertaisuuden sekä sukupuolten tasa-arvon edistäminen ovat valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeustoiminnan keskeisiä tavoitteita ja Suomen kansainvälisen ihmisoikeuspolitiikan läpikäyvä johtolanka.

Ulkopolitiikassaan Suomi painottaa naisten, alkuperäiskansojen, vammaisten henkilöiden, seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen sekä eurooppalaisessa toiminnassa näiden ohella romanien oikeuksia. Näiden väestöryhmien kohdalla Suomen tuella on erityisen suurta painoarvoa sekä tarjottavana kansainväliseen yhteistyöhön kansallista asiantuntemusta ja hyviä käytänteitä. Muiden väestöryhmien, kuten lasten ja nuorten osalta, painotamme kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevien väestöryhmien ja henkilöiden (esimerkiksi vammaiset tai eri väestöryhmiin lukeutuvat naiset ja tytöt) oikeuksia.

Ulkopolitiikan painotus ei merkitse vastaavaa rajausta kansallisissa tai EU-tason perus- ja ihmisoikeuksiin liittyvissä kysymyksissä. Julkisen vallan velvoitteena on taata, että Suomessa kaikkien yksilöiden perus- ja ihmisoikeudet toteutuvat.

Ihmisoikeudet ovat kehittyvä oikeuden ja yhteiskuntatoiminnan alue. Valtioiden välisen diplomatian ohella kansalaisosallistumisella on keskeinen merkitys ihmisoikeuksien puolustamisessa ja edistämisessä. Osallistumisoikeuksien vahvistaminen on keskeinen näkökulma selonteon eri osissa. Suomi korostaa naisten sekä haavoittuvimmassa asemassa olevien väestöryhmien tasavertaisia osallistumismahdollisuuksia sekä tukee ihmisoikeuspuolustajien toimintaa. Selonteossa painotetaan oikeutta saada tietoa virnaomaisten hallussa olevista asiakirjoista osana perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista.

Selonteko korostaa aiempaa selvemmin kansalais- ja poliittisten oikeuksien (*KP-oikeudet*) sekä taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien (*TSS-oikeudet*) keskinäistä täydentävyyttä; aiemmissa selonteoissa TSS-oikeuksien oikeudellisen velvoittavuuden edistäminen oli nostettu yhdeksi Suomen erityisistä prioriteeteista. Jo pitkään jatkunut huolestuttava demokratiakehitys kymmenissä maissa edellyttää kansalais- ja poliittisten oikeuksien johdonmukaista puolustamista. Toisaalta demokratia voi olla kestävää, kun se on taloudellisesti ja sosiaalisesti oikeudenmukaista.

Selonteon teemapainotukset

Selonteossa käsitellään laajasti kahta kokonaisuutta, joiden merkitys perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisessa sekä kansainvälisessä ihmisoikeuskeskustelussa lisääntyy: (1) Kestävää kehitystä ja sen osana erityisesti ilmastomuutoksen hillintää ja luontokadon torjumista sekä (2) digitalisaatiota sekä erityisesti sähköisissä tietoverkoissa tapahtuvan informaation levittämistä. Kummassakin teemassa selonteon keskeisenä tavoitteena on vahvistaa yhdenvertaisuutta ja sukupuolten tasa-arvoa sekä riittävää tiedonsaantia ja osallistumisoikeuksia.

Selonteossa tarkastellaan perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta niin taloudellisesti, sosiaalisesti kuin ekologistisestikin kestävää kehitystä. Lähes kaikilla kestävän kehityksen tavoitteilla on yhteys kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin sisältyviin määräyksiin, kuten nälän poistaminen ja riittävä ruokaturva (muun muassa oikeus ravintoon), kaikille taattava terveellinen elämä (muun muassa oikeus terveyteen) sekä puhdas vesi ja sanitaatio (oikeudet veteen ja sanitaatioon).

Suomi painottaa ”ketään ei jätetä jälkeen” –periaatteen johdonmukaista noudattamista osana kestävää kehitystä. Kaikki väestöryhmät ja yksilöt, taustastaan ja ominaisuuksistaan riippumatta, on pidettävä mukana kehityksessä. Kehityksen ja osallistumisen tulee tapahtua ilman syrjintää.

Digitalisaatiokehitys, sisältäen muun muassa tekoälyn käytön yleistymisen, edellyttää sekä kansallisen, EU-tason että kansainvälisen sääntelyn kehittämistä. Suomi osallistuu tähän toimintaan EU:n ohella muun muassa YK:n sekä Euroopan neuvoston toimielimissä. Sääntelyssä tulee kunnioittaa ihmisoikeussopimuksiin sisältyviä velvoitteita kuten yksityisyyden suojaa, sananvapautta, osallistumisoikeuksia sekä syrjimättömyyttä. Automatisoitua päätöksentekoa koskevaa kansallista lainsäädäntötyötä tehdään oikeusministeriössä sekä valtionvarainministeriössä.

Digitaalisten palvelujen merkitys lisääntyy myös terveydenhuollossa ja sosiaalipalveluissa. Yhdenvertaiset oikeudet tulee turvata myös henkilöille, joilla ei ole mahdollisuutta käyttää digitaalisia palveluja.

Merkittävä osa varsinkin kaikkein iäkkäimmistä henkilöistä on vailla mahdollisuuksia sähköisten palvelujen käyttöön. Yhdenvertaisuuden toteutuminen edellyttää digitaalisten taitojen osaamiserojen kaventamista. Esteettömyyttä ja saavutettavuutta parantamalla kyetään edistämään myös vammaisten henkilöiden mahdollisuuksia digitaalisten palvelujen käyttöön.

Oikeudet terveyteen ja riittävään elintasoon

Oikeus terveyteen ja turvaan sairauden tai tapaturman sattuessa on turvattu Kansainvälisen ihmisoikeuksien julistuksen 25 artiklassa. TSS-yleissopimuksen 12.1§ mukaan yleissopimuksen sopimusvaltiot tunnustavat jokaiselle oikeuden nauttia korkeimmasta saavutettavissa olevasta ruumiin- ja mielenterveydestä. Suomi on saattanut sopimuksen voimaan kansallisessa lainsäädännössään. Suomen perustuslain 19§ mukaan Julkisen vallan on turvattava jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut ja edistettävä väestön terveyttä.

Selonteossa on erillinen, sosiaalista turvallisuutta käsittelevä osa. TSS-yleissopimuksen sopimusvaltiot tunnustavat jokaiselle oikeuden saada itselleen ja perheelleen tyydyttävä elintaso, joka käsittää riittävän ravinnon, vaatetuksen ja sopivan asunnon, sekä oikeuden elinehtojen jatkuvaan parantamiseen. Selonteko korostaa ihmisarvoisen työn edellytysten vahvistamista sekä yritysten ihmisoikeusvastuuta.

Selonteossa on oma osansa, jossa käsitellään koronapandemian vaikutuksia perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen. Selonteossa painotetaan yhdenvertaisia oikeuksia niille, väestöryhmille ja henkilöille (iäkkäät henkilöt, vammaiset henkilöt, laitoshoidon tarpeessa olevat), joiden terveys- ja sosiaalipalvelut ovat vaarantuneet pandemian aikana ja joiden mahdollisuus riittävien palvelujen saamiseen saattaa vaikeutua pandemian jälkeen. On tärkeää, että koronan jälkitoimet eivät johda eriarvoisuuden kasvuun.

Perustuslain 22§ mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Selonteko tuo esiin, että viranomaisten, mukaan lukien aluetason viranomaisten, tietämystä erityisesti TSS-oikeuksien täytäntöönpanosta tulee lisätä.

Seksuaali- ja lisääntymisterveys- ja oikeudet

Jokaisella tulee olla oikeus päättää tietoisesti ja vastuullisesti omaan seksuaalisuuteensa liittyvistä asioista, ilman painostusta tai väkivallan uhkaa. Jokaisella tulee niin ikään olla oikeus määrätä itse omasta kehostaan ja toteuttaa oman seksuaalisen suuntautumisensa mukaista seksuaalisuutta samalla kunnioittaen muiden oikeuksia. Yhdenvertaiset ja seksuaalioikeuksia kunnioittavat terveyspalvelut kuuluvat kaikille.

Kansainväliset jakolinjat ovat syventyneet viime vuosina erityisesti naisten ja tyttöjen sekä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia koskevissa kysymyksissä. Niin sanotun anti-gender –liikehdinnän toimijat eivät hyväksy sukupuolen moninaisuutta eivätkä sukupuolen määrittelemistä yhteiskunnallisesti (gender). Ne hyväksyvät ainoastaan heteroseksuaaliselle avioliitolle perustuvan perhemallin.

Suomi edistää johdonmukaisesti sukupuolten tasa-arvoa. Kyse on paitsi näiden väestöryhmien yhdenvertaisista oikeuksia myös laajemmin ihmisoikeuksien universaalisuusperiaatteen puolustamisesta. Suomi painottaa kansainvälisesti toimintaa seksuaali- ja lisääntymisterveyden sekä -oikeuksien (SRHR)

puolesta sekä toimintaa naisiin kohdistuvan väkivallan ja lähisuhdeväkivallan torjumiseksi. On tärkeää jatkaa tukea YK:n tasa-arvojärjestö UNWomenille sekä YK:n väestöohjelmalle (UNFPA).

Suomi puolustaa ja edistää Euroopan neuvoston niin sanotun Istanbulin sopimuksen (EN:n yleissopimus naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta) täytäntöönpanoa. Suomi toteuttaa Istanbulin sopimuksen velvoitteita kansallisesti ja toimii aloitteellisesti, jotta sopimus ratifioidaan mahdollisimman laajasti ja EU:n liittyy sopimukseen.

Suomi on saanut ihmisoikeussopimusten valvontaelimiltä useita suosituksia naisiin kohdistuvan ja lähisuhdeväkivallan torjumiseksi. Selonteko sisältää useita toimia, joilla valtioneuvosto toimii tilanteen parantamiseksi. Myös miehiin ja poikiin kohdistuvaa väkivaltaa tulee torjua tehokkaasti.

Oikeus turvalliseen, puhtaaseen, terveeseen ja kestävään ympäristöön

Ympäristö- ja ihmisoikeuskysymyksiä kansainvälinen normisto täsmentyy. Olemassa olevissa ihmisoikeussopimuksissa ei ole nimenomaista oikeutta turvalliseen, puhtaaseen, terveeseen ja kestävään ympäristöön, vaan ympäristöön liittyvät ihmisoikeusnäkökulmat tulevat oikeus- ja tulkintakäytännön kehittymisen kautta. Valtioilla on positiivisia toimintavelvoitteita, kuten ympäristövaikutusten arviointi, riittävän lainsäädännön turvaaminen ja viranomaisvalvonta.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) on käsitellyt lisääntyvästi ympäristöön liittyviä kysymyksiä. Käsitellyt tilanteet ovat liittyneet muun muassa vaaralliseen teolliseen toimintaan ja teollisuuspäästöihin, myrkyllisiin jätteisiin ja ydinsäteilyyn, luonnonmullistuksiin, ympäristövaikutusten arviointiin, meluun, jätehuoltoon sekä veden pilaantumiseen. Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitea on käsitellyt ympäristökysymyksiä oikeuden turvallisiin ja terveellisiin työolosuhteisiin, oikeuden terveyden suojeluun sekä oikeuden asuntoon yhteydessä.

Suomi suhtautuu myönteisesti siihen, että sopimusvalvontaelinten oikeus- ja tulkintakäytäntö ympäristöstä ja ihmisoikeuksista täsmentyy.

Niin YK:n kuin Euroopan neuvoston piirissä käydään keskustelua siitä, tulisiko oikeuden puhtaaseen, terveeseen ja kestävään ympäristöön olla ihmisoikeus. Suomi kanssasuositti lokakuussa 2021 YK:n ihmisoikeusneuvoston oikeudellisesti sitomatonta päätöslauselmaa, jossa tuo oikeus tunnustettiin. Suomi tukee tavoitetta siitä, että myös YK:n yleiskokous poliittisesti tunnustavat oikeuden turvalliseen, puhtaaseen, terveeseen ja kestävään ympäristöön ihmisoikeutena.

Suomi suhtautuu rakentavasti keskusteluun mahdollisesta uudesta oikeudellisesti sitovasta asiakirjasta koskien oikeutta puhtaaseen, terveeseen ja kestävään ympäristöön ihmisoikeutena. Siihen liittyy kuitenkin avoimia oikeudellisia kysymyksiä. Ensisijaista on selvittää, onko nykyisessä suojan tasossa puutteita ja jos on, mikä on tarkoituksenmukaisin keino niiden korjaamiseksi. Samoin tulee arvioida uuden ympäristöihmisoikeuden suhde muuhun kansainväliseen oikeuteen, kuten olemassa oleviin ympäristösopimuksiin ja neuvoteltavana olevaan yritysvastuusopimukseen.

Oikeudet veteen ja sanitaatioon

YK:n arvioiden mukaan yli 2 miljardilta ihmiseltä puuttuu kodeissaan pääsy turvalliseen ja kodeissaan saatavilla olevaan juoma- ja talousveteen. Yli puolet maailman väestöstä on vailla terveydellisesti turvallisia sanitaatiomahdollisuuksia. Kestävän kehityksen tavoite 6 tavoite on turvata pääsy terveelliseen veteen ja sanitaatioon kaikille.

Muun muassa naisten (CEDAW), lapsen (CRC) sekä vammaisten henkilöiden (CRPD) oikeuksia koskevat kansainväliset ihmisoikeussopimukset sisältävät nimenomaisia määräyksiä koskien oikeuksia veteen ja sanitaatioon. YK:n TSS-oikeuksien valvontaelimen tulkinnan mukaan TSS-yleissopimuksen 11§ (oikeus riittävään elintasoon) sekä 12§ (oikeus terveyspalveluihin) sisältävät myös oikeudet veteen ja sanitaatioon. Silti useat valtiot pyrkivät kiistämään näiden oikeuksien oikeudellisen sitovuuden. Suomi tunnustaa oikeudet veteen ja sanitaatioon ihmisoikeuksiksi ja edistää näitä oikeuksia kansainvälisesti painottaen naisten oikeuksia.

TSS-oikeuksien kansainvälisistä oikeussuojakeinoista

Kansainvälinen ja eurooppalainen ihmisoikeusloukkausten valitusjärjestelmä on kehittynyt kansalais- ja poliittisten oikeuksien ohella koskemaan myös väitettyjä taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien loukkauksia. Suomi pitää tärkeänä oikeudellisen vuoropuhelun edistämistä KP- ja TSS-oikeuksien kansainvälisten ja alueellisten valvontaelinten välillä niiden KP-oikeuksia sekä TSS-oikeuksia koskevien tulkintojen yhdenmukaistamiseksi.

YK:n TSS-yleissopimuksen valinnainen pöytäkirja mahdollistaa yksilövalitusten tekemisen taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien komitealle (TSS-komitea), jos henkilö tai henkilöryhmä katsoo sopimusvaltion loukanneen heidän yleissopimuksella tunnustettuja oikeuksiaan. Valinnainen pöytäkirja valitusmenettelystä tuli Suomen osalta voimaan vuonna 2014.

Suomi raportoi komiteaa säännönmukaisesti TSS- oikeuksien yleissopimuksen määräysten täytäntöönpanosta. Taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien komitean päätelmät Suomen seitsemännestä määräaikaisraportista löytyvät sivulta: https://um.fi/documents/35732/0/Loppup%C3%A4%C3%A4telm%C3%A4t%2C+2021.pdf/e887f05a-82e6-d826-7064-f0f0f55900ff?t=1620290972931

Uudistetun Euroopan sosiaalisen peruskirjan tehtävänä on turvata ja edistää sosiaalisia oikeuksia Euroopassa. Työmarkkinaosapuolet sekä kansalaisjärjestöt voivat valittaa Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitealle mahdollisista peruskirjan loukkauksista. Suomi on tunnustanut kansallisten kansalaisjärjestöjen yleisen kanteluoikeuden.

Suomi raportoi komiteaa säännönmukaisesti peruskirjan määräysten täytäntöönpanosta. Hallitus antoi joulukuussa 2020 määräaikaisraportin Uudistetun Euroopan sosiaalisen peruskirjan täytäntöönpanosta. (https://um.fi/documents/35732/0/ESCR_Suomen+16.+m%C3%A4%C3%A4r%C3%A4aikaisraportti_2020.pdf/27c7e11a-a371-2dab-0afa-7ada44299ed0?t=1610088434742#search=%22m%C3%A4%C3%A4r%C3%A4aikaisraportit%22)